

EULIMENE

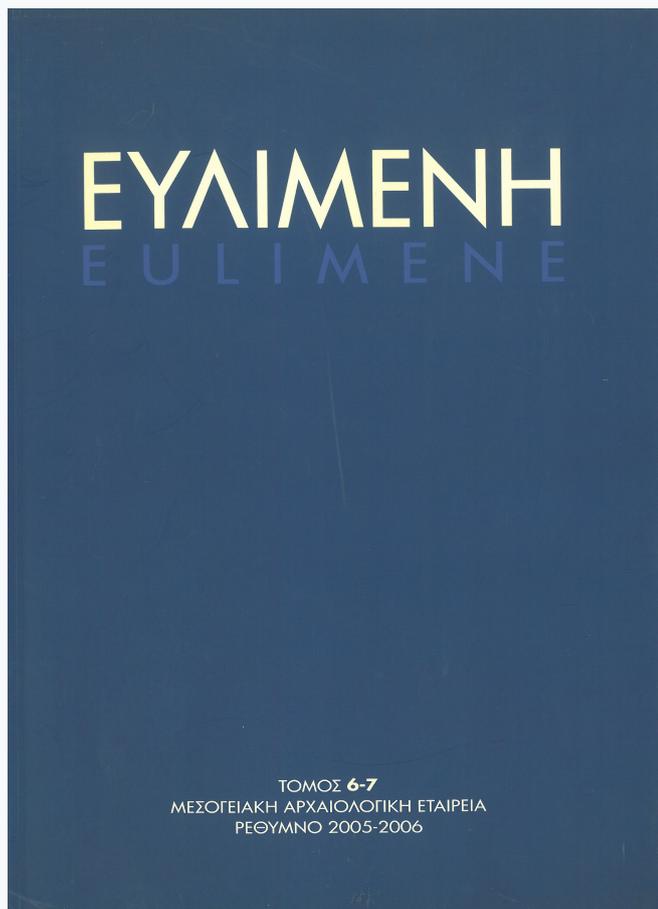

Vol 6 (2006)

EULIMENE 6-7 (2005-2006)

**Μετάλλινα αγγεία από την επανέκθεση του
αρχαιολογικού μουσείου Ρόδου**

Παύλος Τριανταφυλλίδης

doi: [10.12681/eul.32849](https://doi.org/10.12681/eul.32849)

ΕΥΛΙΜΕΝΗ

ΜΕΛΕΤΕΣ ΣΤΗΝ ΚΛΑΣΙΚΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ,
ΤΗΝ ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΗ, ΤΗ ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΠΑΠΥΡΟΛΟΓΙΑ

Τόμος 6-7
Μεσογειακή Αρχαιολογική Εταιρεία
Ρέθυμνο 2005-2006

ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ΜΕΣΟΓΕΙΑΚΗ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ

Π. Μανουσάκη 5 - Β. Χάλη 8

GR 741 00 - Ρέθυμνο

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ-ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΚΔΟΣΗΣ

Δρ. Νίκος Λίτινας (Ρέθυμνο)

Δρ. Μανόλης Ι. Στεφανάκης (Ρόδος)

ΒΟΗΘΟΙ ΕΚΔΟΣΗΣ

Δρ. Δήμητρα Τσαγκάρη (Αθήνα)

Σταυρούλα Οικονόμου (Ρέθυμνο)

PUBLISHER

MEDITERRANEAN

ARCHAEOLOGICAL SOCIETY

P. Manousaki 5 - V. Chali 8

GR 741 00 - Rethymnon

PUBLISHING DIRECTORS**EDITORS-IN-CHIEF**

Dr. Nikos Litinas (Rethymnon)

Dr. Manolis I. Stefanakis (Rhodes)

ASSISTANTS TO THE EDITORS

Dr. Dimitra Tsangari (Athens)

Stavroula Oikonomou (Rethymnon)

© EYΛIMENH 2005-2006
EULIMENE

ISSN: 1108-5800

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Καθ. Πέτρος Θέμελης (Ρέθυμνο)
Καθ. Νίκος Σταμπολίδης (Ρέθυμνο)
Δρ. Alan W. Johnston (Λονδίνο)
Καθ. François Lefèvre (Παρίσι)
Καθ. Άγγελος Χανιώτης (Χαϊδελβέργη)
Δρ. Μανόλης Ι. Στεφανάκης (Ρόδος)
Δρ. Ιωάννης Τουράτσογλου (Αθήνα)
Δρ. Νίκος Λίτινας (Ρέθυμνο)
Καθ. Αναγνώστης Αγγελαράκης (Adelphi)
Καθ. Σταύρος Περεντίδης (Βόλος)

ADVISORY EDITORIAL BOARD

Prof. Petros Themelis (Rethymnon)
Prof. Nikos Stampolidis (Rethymnon)
Dr. Alan W. Johnston (London)
Prof. François Lefèvre (Paris)
Prof. Angelos Chaniotis (Heidelberg)
Dr. Manolis I. Stefanakis (Rhodes)
Dr. Ioannis Touratsoglou (Athens)
Dr. Nikos Litinas (Rethymnon)
Prof. Anagnostis Agelarakis (Adelphi)
Prof. Stavros Perentidis (Volos)

Η ΕΥΛΙΜΕΝΗ είναι μία επιστημονική περιοδική έκδοση με κριτές που περιλαμβάνει μελέτες στην Κλασική Αρχαιολογία, την Επιγραφική, τη Νομισματική και την Παπυρολογία εστιάζοντας στον Ελληνικό και Ρωμαϊκό κόσμο της Μεσογείου από την Υστερομινωϊκή / Υπομινωϊκή / Μυκηναϊκή εποχή (12^{ος} / 11^{ος} αι. π.Χ.) έως και την ύστερη αρχαιότητα (5^{ος} / 6^{ος} αι. μ.Χ.).

Η ΕΥΛΙΜΕΝΗ περιλαμβάνει επίσης μελέτες στην Ανθρωπολογία, Παλαιοδημογραφία, Παλαιοπεριβάλλον, Παλαιοβοτανολογία, Ζωοαρχαιολογία, Αρχαία Οικονομία και Ιστορία των Επιστημών, εφόσον αυτές εμπίπτουν στα προαναφερθέντα γεωγραφικά και χρονικά όρια. Ευρύτερες μελέτες στην Κλασική Φιλολογία και Αρχαία Ιστορία θα γίνονται δεκτές, εφόσον συνδέονται άμεσα με μία από τις παραπάνω επιστήμες.

Παρακαλούνται οι συγγραφείς να λαμβάνουν υπόψη τους τις παρακάτω οδηγίες:

1. Οι εργασίες υποβάλλονται στην Ελληνική, Αγγλική, Γερμανική, Γαλλική ή Ιταλική γλώσσα. Κάθε εργασία συνοδεύεται από μια περίληψη περίπου 250 λέξεων σε γλώσσα άλλη από εκείνη της εργασίας.
2. Συντομογραφίες δεκτές σύμφωνα με το *L'Année philologique*, *American Journal of Archaeology*, *Numismatic Literature*, J.F. Oates et al., *Checklist of Editions of Greek and Latin Papyri, Ostraca and Tablets*, ASP.
3. Τα γραμμικά σχέδια γίνονται με μαύρο μελάνι σε καλής ποιότητας χαρτί με ξεκάθαρους χαρακτήρες, ώστε να επιδέχονται σμίκρυνση. Οι φωτογραφίες είναι ασπρόμαυρες, τυπωμένες σε γυαλιστερό χαρτί. Όλα τα εικονογραφικά στοιχεία είναι αριθμημένα σε απλή σειρά.
4. Οι εργασίες στέλνονται σε δύο εκτυπωμένα αντίτυπα συνοδευόμενα από το κείμενο σε δισκέτα ηλεκτρονικού υπολογιστή.

Είναι υποχρέωση του κάθε συγγραφέα να εξασφαλίζει γραπτή άδεια για την αναπαραγωγή υλικού που έχει δημοσιευτεί αλλού ή είναι αδημοσίευτο.

Οι συγγραφείς θα λαμβάνουν δέκα αντίτυπα και έναν τόμο του περιοδικού. Επιπλέον αντίτυπα θα μπορούν να αγοραστούν.

Συνδρομές – Συνεργασίες – Πληροφορίες:

Μεσογειακή Αρχαιολογική Εταιρεία, Π. Μανουσάκη 5 – Β. Χάλη 8, Ρέθυμνο – GR 741 00

Δρ. Νίκος Λιτinas, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Τμήμα Φιλολογίας, Ρέθυμνο – GR 741 00

Δρ. Μανώλης Ι. Στεφανάκης, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Μεσογειακών Σπουδών, Ρόδος – GR 851 00

EULIMENE is a refereed academic periodical which contains studies in Classical Archaeology, Epigraphy, Numismatics, and Papyrology, with particular interest in the Greek and Roman Mediterranean world. The time span covered by EULIMENE runs from the Late Minoan / Sub Minoan / Mycenaean period (12th / 11th cent. BC) through to the late Antiquity (5th / 6th cent. AD).

EULIMENE will also welcome studies on anthropology, palaeodemography, palaeo-environmental, botanical and faunal archaeology, the ancient economy and the history of science, so long as they conform to the geographical and chronological boundaries noted. Broader studies on Classics or Ancient History will be welcome, though they should be strictly linked with one or more of the areas mentioned above.

It will be very much appreciated if contributors consider the following guidelines:

1. Contributions should be in either of the following languages: Greek, English, German, French or Italian. Each paper should be accompanied by a summary of about 250 words in one of the above languages, other than that of the paper.
2. Accepted abbreviations are those of *L'Année philologique*, *American Journal of Archaeology*, *Numismatic Literature*, J.F. Oates et al., *Checklist of Editions of Greek and Latin Papyri, Ostraca and Tablets*, ASP.
3. Line drawings should be in black ink on good quality paper with clear lettering, suitable for reduction. Photographs should be glossy black-and-white prints. All illustrations should be numbered in a single sequence.
4. Please send two hard copies of your text and one version on computer disc.

It is the author's responsibility to obtain written permission to quote or reproduce material which has appeared in another publication or is still unpublished.

Ten offprints of each paper, and a volume of the journal will be provided to the contributors free of charge. Additional offprints may be purchased.

Subscriptions – Contributions – Information:

Mediterranean Archaeological Society, P. Manousaki 5 – V. Chali 8, Rethymno – GR 741 00

Dr. Nikos Litinas, University of Crete, Department of Philology, Rethymno – GR 741 00

Dr. Manolis I. Stefanakis, University of the Aegean, Department of Mediterranean Studies, Rhodes – GR 851 00

web: <http://www.eulimene.eu/>

mail: eulimene@mail.com

Περιεχόμενα
EYΛIMENH 6-7 (2005-2006)

List of Contents
EULIMENE 6-7 (2005-2006)

Περιλήψεις / Summaries / Zusammenfassungen / Sommaires / Riassunti	7
Ευρυδίκη Κεφαλίδου, Καταβάσεις και άνοδοι του Διονύσου: παρατηρήσεις στην αττική και κατωϊταλιωτική αγγειογραφία	13
Γιάννος Κουράγιος – Σοφία Δετοράτου, Κυβόλιθος, με παράσταση Απόλλωνα-Αρτέμιδος .	45
Δημήτρης Παλαισοδόωρος, Η παρουσία και η διάδοση της πρώιμης αττικής ερυθρόμορφης κεραμικής στη Μαύρη Θάλασσα (525-480 π.Χ.)	55
Elpida Hadjidaki-Philip Betancourt, A Minoan shipwreck off Pseira Island, East Crete. Preliminary report	79
Nikos Panagiotakis, A vaulted fountain house in the Pediada region in Central Crete	97
Παύλος Τριανταφυλλίδης, Μετάλλινα αγγεία από την επανέκθεση του αρχαιολογικού μουσείου Ρόδου	119
Felice Costabile, Κατάδεσμοι από τον Κεραμεικό Αθηνών. Νέα στοιχεία στην ανάγνωση ...	139
Katerina Panagopoulou, Cross-reading images: iconographic «debates» between Antigonids and Ptolemies during the third and second centuries BC	163
Νικόλαος Χρ. Σταμπολίδης, Από την Ελεύθερα και το Ιδαιον Άντρο: μια απόπειρα ερμηνείας χαμένων τελετουργιών	183

Περίληψεις / Summaries / Zusammenfassungen / Sommaires / Riassunti

Ευρυδική Κεφαλίδου, Καταβάσεις και άνοδοι του Διονύσου: παρατηρήσεις στην αττική και κατωϊταλιωτική αγγειογραφία, *EYLIMENH* 6 -7 (2005-2006), 13-44

Dionysiac descents and anodoi in Attic and South-Italian Iconography. This paper examines three groups of Dionysiac iconography:

a) Depictions of Dionysos in the Underworld, such as on the well known south-italian crater by the Darius Painter

b) Depictions of Dionysos' head emerging from the earth (mainly, but not exclusively, on Attic vases of the late 6th-early 5th c. B.C.), and

c) Depictions of Dionysos in Eleusinian iconography, especially those cases (from the mid-4th c. B.C. onwards) where he is shown together with Herakles and the Dioskouroi, who were initiated into the Mysteries.

I suggest that in all cases Dionysos is shown as a prominent chthonic deity and that Dionysos, Herakles and the Dioskouroi had been connected with the Eleusinian Mysteries (each at a different time and possibly for a different reason) because they all went down to the Underworld, while still alive, and they successfully managed to come back.

Γιάννος Κουράγιος – Σοφία Δετοράτου, Κυβόλιθος, με παράσταση Απόλλωνα-Αρτέμιδος, *EYLIMENH* 6-7 (2005-2006), 45-54

Marble-block decorated with figures of Apollo and Artemis. A fragment of an archaic marble-block has been found in the area of the Asklepios sanctuary in Paroikia, Paros near the sanctuary of Apollo Pythios. The block is decorated with two incised human figures in profile, one on the main side and the other on the narrow side. On the fragmentary representation of a standing female figure turned to the right. She holds a bow in her hands. Her hair is held together with a ribbon and her garment is probably a chiton. A pair of diagonal incisions shown across the chest might indicate the strap of a quiver. In this case the figure represents the goddess Artemis, the sister of Apollo. The hair, the profile, a rosette that decorates «Artemis» belt seem to copy contemporary «Melian» vases, which are attributed to a parian workshop. The two figures on the block bring to mind the figure of a parian stele (archaeological museum of Paros, A 760) as well as the stelae of Prinias, Crete dating to the 7th century. The block is one of the earliest examples of carved marble reliefs in Paros as well as in Cyclades.

Δημήτρης Παλαιothόδωρος, Η παρουσία και η διάδοση της πρώιμης αττικής ερυθρόμορφης κεραμικής στη Μαύρη Θάλασσα (525-480 π.Χ.), *EYAIMENH* 6-7 (2005-2006), 55-78

The diffusion of early attic red-figured pottery in the Black Sea area (525-480 BC). This study presents a detailed discussion on the pattern of diffusion of early attic red-figured vases in the Black Sea Area. 80 vases are collected, mostly from Northern Black Sea sites. A representative series of vases is analyzed according to shape and iconography, and classified by painter and workshop. The output of major painters and workshops in the Black Sea is discussed (Psiax, Oltos, Epiktetos, Euphronios, the Pithos Painter, the Nicosthenes and Kachrylion workshops, etc.). The overall pattern of diffusion of early red-figured vases in the Black Sea area and in Etruria corresponds quite closely. It is argued that Aeginetan and Ionian sailors are responsible for the fact that vases from same workshops appear both in the Black Sea area and Thasos, as in Etruria, although these vases are used locally in different ways. After 490-480, the scheme changes: the Black Sea Region now belongs to commercial routes that link Athens with Asia Minor and the Levant as well.

Elpida Hadjidaki-Philip Betancourt, A Minoan shipwreck off Pseira Island, East Crete. Preliminary report, *EYAIMENH* 6-7 (2005-2006), 79-96

Ένα Μινωικό ναυάγιο ανοικτά της νήσου Ψείρας, ανατολική Κρήτη. Κατά τη διάρκεια υποβρύχιων αρχαιολογικών και γεωφυσικών ερευνών στην ανατολική Κρήτη, εντοπίστηκε διάσπαρτο φορτίο αρχαίου ναυαγίου που χρονολογείται στη Μεσαιωνική ΙΙ περίοδο (1900 – 1700 π.Χ.).

Το πλοίο βυθίστηκε περίπου πριν από 4.000 χρόνια στον Όρμο Μιραμβέλλου, ανοικτά της νήσου Ψείρας του Νομού Λασιθίου Κρήτης, σε βάθος περίπου 50 μέτρων και αποτελεί ανέλπιστο λάφυρο για την ιστορία της Προϊστορικής ναυσιπλοΐας.

Τα μέχρι σήμερα τεκμήρια ύπαρξης των πλοίων της εποχής της Μινωικής θαλασσοκρατίας βρίσκονται κυρίως στην εικονογραφία, όπως απεικονίσεις σε σφραγιδολίθους, σε αγγεία και σε τοιχογραφίες. Παρόλο που δια μέσου των αιώνων χιλιάδες πλοία ναυάγησαν στις θάλασσες του Αιγαίου, του Κρητικού και του Λιβυκού Πελάγους, η αιτή ύπαρξη ενός Μινωικού ναυαγίου, αποτελούσε μακρινό όνειρο για κάθε μελετητή της αρχαίας ναυσιπλοΐας.

Η διάταξη του διασκορπισμένου φορτίου του ναυαγίου, το μεγάλο βάθος της θάλασσας στο σημείο αυτό, η μεγάλη απόσταση από την ακτή, καθώς και η εξαιρετική κατάσταση των αγγείων, που παρέμειναν χιλιάδες χρόνια στο βυθό, δίνουν ελπίδες για την ύπαρξη κάποιου τμήματος του σκελετού του πλοίου.

Μεταξύ των πρώτων επιφανειακών ευρημάτων του Μινωικού ναυαγίου συμπεριλαμβάνονται ακέρατοι αμφορείς, πιθαμφορείς, ραμφόστομες πρόχοι, κομψά τροπιδωτά αγγεία, μόνωτα κύπελλα κ.α.

Το ασύνηθες μεγάλο μέγεθος των αγγείων είναι εντυπωσιακό, δεδομένου ότι, για πρώτη φορά οι αρχαιολόγοι πληροφορούνται το είδος των δοχείων που χρησιμοποιούσαν οι Μινωίτες στις θαλάσσιες μεταφορές των εμπορευμάτων τους.

Όσον αφορά στον ξύλινο σκελετό του πλοίου, εάν διασώζεται, θα αποτελέσει εύρημα-σταθμό στην ιστορία της αρχαίας ναυπηγικής και θα αναδείξει τον πρωτοπόρο ρόλο της Κρήτης στην εξέλιξη της ναυτικής τέχνης και στη διάδοση του πολιτισμού.

Νίκος Παναγιωτόκης, A vaulted fountain house in the Pediada region in Central Crete, *EYAIMENH* 6-7 (2005-2006), 97-118

Μια αψιδωτή κρήνη στην επαρχία Πεδιάδος στην κεντρική Κρήνη. Η επιφανειακή έρευνα που διενεργήθηκε από τον γράφοντα στην Επαρχία Πεδιάδος έφερε στο φως ικανό αριθμό κρηνών που ανήκουν, στην πλειοψηφία τους, στην ενετική περίοδο. Μία αψιδωτή κρήνη, όμως, που βρίσκεται σε σημαντικό αρχαιολογικό χώρο, στους βόρειους πρόποδες της Κεφάλας Αστριτσιού, μια άλλη επίσης σημαντική θέση, φαίνεται ότι ανήκει σε πολύ παλαιότερες εποχές.

Με βάση τα αρχιτεκτονικά στοιχεία της (ορθογώνια δεξαμενή και υδρομαστευτικές σήραγγες), η κρήνη θα μπορούσε να σχετίζεται με την αρχαϊκή ή την κλασική/ελληνιστική εγκατάσταση που απλωνόταν γύρω της. Στοιχεία, ωστόσο, όπως οι διακοσμητικές ταινίες από ερυθρά τουβλάκια και το πάτωμα από ερυθρές πλάκες, παραπέμπουν σε αντίστοιχες κρήνες και νυμφαία της ρωμαϊκής περιόδου.

Το αν ωστόσο η κρήνη κτίστηκε και κοσμήθηκε την ρωμαϊκή περίοδο από κάποιον ευγενή της περιοχής (υπάρχει επίσης στο χώρο εκτεταμένη ρωμαϊκή εγκατάσταση) ή απλά επισκευάστηκε και κοσμήθηκε κατά τα Ρωμαϊκά πρότυπα, παραμένει ανοιχτό.

Παύλος Τριανταφυλλίδης, Μετάλλινα αγγεία από την επανέκθεση του αρχαιολογικού μουσείου Ρόδου. *EYAIMENH* 6-7 (2005-2006), 119-137

Metal vessels in the new exhibition in the archaeological museum of Rhodes. The article presents an overview of the metallurgy of Rhodes from the late 9th to the 5th c. BC, with the first presentation of some metal artifacts, especially luxury vessels, previously scarcely published.

The vessels examined are mostly from the Italian excavations at the cemeteries of Ialysos and Kameiros and from the votive deposits of the sanctuaries at Lindos, Ialysos and Kameiros.

The development of metal ware during early historical times on Rhodes can be traced in a series of luxury vessels, undecorated bronze bowls and basins, and a small number of decorated bronze and silver bowls, imported to Rhodes from the Near East, especially from Phrygia, north Syria and Mesopotamia, lands with a long tradition in the art of metallurgy.

Among these imported vessels from Rhodes are bronze and silver omphalos bowls of the 8th and 7th c. B.C. and silver phialai with relief decoration cast in moulds, typical of Achaemenid art of the late 6th and 5th c. B.C. in the Near East and the Black Sea.

Bronze cinerary urns and oinochoai of the 7th-5th c. BC. are among the artefacts which were probably made in the West, in Etruria and South Italy; some, however, were probably made locally in South East Aegean or in Rhodes.

Felice Costabile, Κατάδεσμοι από τον Κεραμεικό Αθηνών. Νέα στοιχεία στην ανάγνωση, *EΥΛΙΜΕΝΗ* 6-7 (2005-2006), 139-161

Defixiones scoperte nel Ceramico di Atene. Nuove letture. Si presenta una riedizione di due *defixiones* scoperte nel Ceramico di Atene e già più volte pubblicate. L'autopsia dei testi, corredata da macrofotografie che documentano le nuove letture, ha consentito all'autore di correggere diversi errori dei precedenti editori. Si recupera così il nuovo nome di *Eunomos* Peiraieus in una *defixio* della fine del IV secolo contro i generali macedoni e Demetrio Falereo, e diversi nuovi nomi (Menekles, Telestes, Pythodoros, Euthykleides, Timokrates, Eripeithes, Euthymos, Leptines) in un'altra *defixio*, databile alla fine del V sec. a.C., della quale si è –fra l'altro– recuperata la foto di un frammento mancante.

Κατερίνα Παναγοπούλου, Cross-reading images: iconographic «debates» between Antigonids and Ptolemies during the third and second centuries BC, *EΥΛΙΜΕΝΗ* 6-7 (2005-2006), 163-181

Εικονογραφικές διαμάχες κατά τον τρίτο και δεύτερο αιώνα π.Χ. Αντικείμενο της παρούσας μελέτης αποτελεί η παρουσίαση των διεθνών πολιτικών αντιπαραθέσεων μεταξύ των Ελληνιστικών ηγεμόνων του τρίτου και δεύτερου π.Χ. αιώνα μέσα από τη συγχρονική μελέτη της εικονογραφίας των βασιλικών νομισματικών κοπών της Ελληνιστικής περιόδου. Υποστηρίζεται ότι τα δύο κύρια ιδεολογήματα που απαντούν όχι μόνο στην Αντιγονιδική αλλά και στην Πτολεμαϊκή νομισματική εικονογραφία και σε άλλες μορφές τέχνης της εποχής, η σωτηρία των Ελλήνων από την Γαλατική εισβολή στη δεκαετία του 270 π.Χ. και η θαλασσοκρατία, αποκαλύπτουν ότι, παράλληλα προς την πρακτική χρησιμότητα των χρυσών και αργυρών νομισμάτων για τη διεξαγωγή χρηματικών συναλλαγών, η κυκλοφορία τους διαμόρφωσε ένα διεθνές δίκτυο διάδοσης πολιτικών μηνυμάτων στην Ελληνιστική Μεσόγειο. Η απεικόνιση του Πανός στο κέντρο Μακεδονικής ασπίδας στην εμπρόσθια όψη των αργυρών τετραδράχμων των Αντιγονιδών όχι μόνο παραπέμπει στην πανελληνίας εμβέλειας νίκη των Ελλήνων επί των Περσών στον Μαραθώνα (490 π.Χ.) αλλά και υπογραμμίζει τη συμμετοχή των Μακεδόνων στην αντίσταση των Ελλήνων προς τους βαρβάρους εισβολείς κατά τη δεκαετία του 270 π.Χ. στους Δελφούς. Από την τελευταία απουσίαζαν οι Πτολεμαίοι, φερόμενοι ως προστάτες της ελευθερίας των Ελλήνων. Από την άλλη πλευρά, η Γαλατική ασπίδα που απαντά ως σύμβολο στην πίσω όψη των Πτολεμαϊκών αργυρών τετραδράχμων προφανώς παραπέμπει στην ανεπιτυχή ανταρσία των Γαλατών μισθοφόρων του Πτολεμαίου Β΄ το 275 π.Χ. Το σύμβολο αυτό, καθώς επίσης και η αναφορά ότι ο Πτολεμαίος Β΄ μαχόταν στο πλευρό του Απόλλωνα εναντίον των Γαλατών στον τέταρτο ύμνο του Καλλιμάχου προς τη Δήλο, προδίδει ότι οι Πτολεμαίοι έσπευσαν να προβάλλουν (και ενδεχομένως να επινοήσουν) επεισόδια σχετιζόμενα με τις Γαλατικές εισβολές, προκειμένου να ανταποκριθούν στην πρόκληση των αντιπάλων τους. Με ανάλογους όρους, ο παραλληλισμός του Πτολεμαίου με τον Δία και του Γονατά με τον Ποσειδώνα, που επιχειρεί ο Σέξτος Εμπειρικός, αποτυπώνονται στις νομισματικές κοπές με την επιλογή του αετού ως συμβόλου στα Πτολεμαϊκά αργυρά τετράδραχμα και με την απεικόνιση της κεφαλής του Ποσειδώνα στην εμπρόσθια όψη του δεύτερου τύπου τετραδράχμων που έθεσε σε κυκλοφορία ο Αντίγονος Γονατάς μετά τη ναυτική του νίκη επί των Πτολεμαίων κοντά στην Άνδρο (246 π.Χ.). Αργότερα ο Μακεδόνας βασιλιάς Περγάας, επωφελούμενος από την

παρακμή του Πτολεμαϊκού βασιλείου κατά τον δεύτερο π.Χ. αιώνα, τολμά να συνδεθεί με τον Δία, επιλέγοντας τον αετό ως νέο σύμβολο για την πίσω όψη των νομισματικών του εκδόσεων. Η ανανέωση των εικονογραφικών συμβόλων την εποχή αυτή αντικατοπτρίζει αποτελεσματικά την αναδιάρθρωση της διεθνούς ισορροπίας δυνάμεων, μέχρι την κατάληψη των Ελληνιστικών κρατών από τη Ρώμη.

Η ιδιαίτερη σημασία που φαίνεται ότι δόθηκε στις κοπές αυτές στα πλαίσια του διεθνούς πολιτικού ανταγωνισμού μπορεί ενδεχομένως να αποδοθεί στο ότι η νομισματική εικονογραφία συνέβαλλε ως ένα βαθμό στη διαμόρφωση της *opinionis communis* σε αυτές ακριβώς τις νευραλγικές περιοχές.

Νικόλαος Χρ. Σταμπολίδης, Από την Ελεούθερνα και το Ιδαίον: μια απόπειρα ερμηνείας χαμένων τελετουργιών, ΕΥΛΙΜΕΝΗ 6-7 (2005-2006), 183-205

From Eleutherna and the Idaean Cave: an attempt to reconstruct lost rituals. The material unearthed from the unplundered tomb A1/K1 in the necropolis of Orthi Petra at ancient Eleutherna which was in use between 880/60 and 680/60? B.C. offers a manifold contribution to the understanding of the Early Iron Age. Discussion here regards a bronze «shield» that was found inside the chamber of the tomb A1/K1 and its interpretation compared with other similar artifacts found in the Idaean Cave. To the find of Eleutherna is given a new interpretation as a “shield”-lid of an urn or primazely of a bronze cauldron which is also strengthened by the finds of similar cauldrons and shields from the Idaean Cave. Comparisons and interpretations of well known artifacts like the ceramic urnlids from Fortetsa and Ampelokipi as well as the mitra of Axos combined with the verses of the inscription of the Hymn to Zeus in Palaikastro may shed light to rituals at the Idaean Cave during the Early Iron Age.

ΜΕΤΑΛΛΙΝΑ ΑΓΓΕΙΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΠΑΝΕΚΘΕΣΗ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΡΟΔΟΥ

Στο πλαίσιο της αναβάθμισης του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρόδου, επιστημονική ομάδα της ΚΒ΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων έθεσε σε άμεση προτεραιότητα την επανέκθεση των αιθουσών του πρώτου ορόφου του μεγάλου Νοσοκομείου των Ιπποτών, όπου στεγάζονταν τα αγγεία από τα νεκροταφεία της Ιαλυσού και της Καμίρου. Στόχος της προσπάθειας αυτής ήταν η επιλογή αντιπροσωπευτικών ταφικών συνόλων και η επιστημονική τους παρουσίαση, έτσι ώστε να δοθεί μια συνολική θεώρηση της ιστορίας και του πολιτισμού της Ρόδου από τους πρώτους ιστορικούς χρόνους έως και την κλασική εποχή.

Προσπαθώντας να προσδιορίσουμε την ιστορική αυτή εξέλιξη από τη μελέτη των υλικών καταλοίπων, επιλέξαμε να παρουσιάσουμε σε δύο αίθουσες επίλεκτα ευρήματα κατά θεματικές ενότητες, οι οποίες αναφέρονται στις εμπορικές επαφές της Ρόδου με τα μεγάλα κέντρα του Ελλαδικού χώρου, της Δύσης και της Ανατολής, αλλά και στην δραστηριότητα των τοπικών εργαστηρίων.

Ξεχωριστή θέση ανάμεσα στα τελευταία κατείχε στη Ρόδο η τέχνη του μετάλλου,¹ όπως παρουσιάζεται από διάφορα επιλεγμένα εκθέματα. Σφυρήλατα αγγεία από χαλκό και άργυρο χρησιμοποιήθηκαν ως επιτραπέζια σκεύη πολυτελείας ή ως ταφικά κτερίσματα, αλλά και ως σκεύη σπονδικά ή αναθηματικά, προσφορές των πιστών για τις θεότητες που λατρεύονταν στα μεγάλα Ιερά της Ρόδου. Η σπουδαιότητα των ευρημάτων, τα περισσότερα από τα οποία είναι άγνωστα στην διεθνή βιβλιογραφία, επέβαλε την υλοποίηση ερευνητικού προγράμματος από τον υπογράφοντα με θέμα *Ροδιακή Μεταλλοτεχνία*, προκαταρκτική, συνοπτική παρουσίαση του οποίου αποτελεί η παρούσα μελέτη.

Η μεταλλουργία στη Ρόδο δεν ήταν άγνωστη κατά την προϊστορική περίοδο, αφού συνδέθηκε από πολλούς ερευνητές με τον γνωστό μύθο των Τελχίνων.² Νεότερες

¹ Η ανακοίνωση παρουσιάστηκε στο ΙΔ΄ Πολιτιστικό Συμπόσιο της Στέγης Γραμμάτων και Τεχνών Δωδεκανήσου που πραγματοποιήθηκε στην Χάλκη από τις 6 έως 8 Ιουλίου 2005. Θερμές ευχαριστίες εκφράζω στην Προϊσταμένη της ΚΒ΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων Δωδεκανήσου, Δρ Μελίνα Φιλήμονος-Τσοποτού για την παραχώρηση του υλικού των μεταλλινών αγγείων του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρόδου, μικρό μέρος των οποίων εκτίθενται στην προθήκη 48 της αίθουσας 14 του Μουσείου. Η φωτογράφιση των αντικειμένων έγινε από την φωτογράφο-σχεδιάστρια κα Αργυρώ Χρυσάνθου, πιτυχιούχο της Σχολής Γραφικών Τεχνών και Καλλιτεχνικών Σπουδών, Τμήμα Φωτογραφίας (ΤΕΙ Αθηνών). Χρήσιμες και γόνιμες ήταν οι συζητήσεις με τους Καθηγητές Claude Rolley και Πέτρο Θέμελη, την Λέκτορα της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Κρήτης, κα Ελένη Ζυμή, και την ερευνήτρια και συντηρήτρια υφασμάτων κα Γιούλη Σπαντιδάκη, επιστημονική υπεύθυνη του Κέντρου Έρευνας και Συντήρησης Αρχαιολογικού Υφάσματος (Artex).

² Η σχέση του μύθου των Τελχίνων με τη μεταλλουργία και τη μεταλλοτεχνία έχει ήδη επισημανθεί: ενδεικτικά, βλ. Παπασυριδη-Καρούζου 1952, 144-147· Ντούμας, 1997, 79-84· Marketou 1998, 62.

αρχαιολογικές ενδείξεις³ και δεδομένα που προκύπτουν από τις σωστικές ανασκαφικές έρευνες των τελευταίων δεκαετιών στο μινωικό-μυκηναϊκό οικισμό των Τριαντών υποδηλώνουν την ύπαρξη εργαστηρίου μεταλλοτεχνίας από την ΥΜΙΒ περίοδο. Άνθηση της μεταλλοτεχνίας διαφαίνεται ωστόσο και κατά τους πρώιμους ιστορικούς χρόνους, κατά τους οποίους η Ρόδος, λόγω της γεωγραφικής της θέσης, έρχεται σε άμεση επαφή με τα νέα τεχνολογικά επιτεύγματα και με τους συρμούς της Ανατολής. Ποικίλα χρυσά κοσμήματα⁴ με εικονογραφικές παραστάσεις ανατολίζουσας τεχνοτροπίας αποδόθηκαν από τους ερευνητές σε προϊόντα ροδιακού εργαστηρίου των αρχαϊκών χρόνων.

Προσπαθώντας να διαγράψουμε την εξέλιξη της μεταλλουργίας στη Ρόδο από τον 9^ο αι. π.Χ. έως και το τέλος του 5^{ου} / πρώιμου 4^{ου} αι. π.Χ., επιλέξαμε να παρουσιάσουμε αντιπροσωπευτικά παραδείγματα μετάλλινων αγγείων που δηλώνουν εμπορικές επαφές με την Δύση και την Εγγύς Ανατολή.

Στα πρωιμότερα μέταλλινα αγγεία, ανήκει η χάλκινη ημισφαιρική φιάλη (εικ. 1) με μικρό κωνικό ομφαλό στον πυθμένα, κυρτά τοιχώματα και ελαφρά στρογγυλεμένο χείλος. Προέρχεται από την Ιαλυσό⁵ και είναι προϊόν πιθανώς κυπριακού εργαστηρίου⁶ που ακμάζει από το τέλος του 9^{ου} έως και τον 8^ο αι. π.Χ. Αν και ο απλός τύπος της ημισφαιρικής φιάλης απαντά ήδη από την 3^η και 2^η π.Χ. χιλιετία στο Ιράκ και στη Βύβλο, την 1^η π.Χ. χιλιετία το σχήμα του απλού σκύφου ή της ημισφαιρικής βαθειάς φιάλης γενικεύεται κυρίως στην Ανατολή, στην περιοχή της Συροπαλαιστίνης, της Αιγύπτου και της Κύπρου. Μεμονωμένα παραδείγματα χάλκινων αδιακόσμητων φιαλών με ομφαλό στο κέντρο είναι γνωστά κυρίως από την ύστερη εποχή του Χαλκού, ενώ επιβίωση του σχήματος σε διάφορες παραλλαγές παρατηρείται κατά τον 8^ο και 7^ο αι. π.Χ. από τάφους της Φρυγίας, του Γορδίου και της Κύπρου. Η χάλκινη φιάλη της Ιαλυσού ωστόσο, παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον εξαιτίας της διάσωσης τμήματος υφάσματος που κάλυπτε εξωτερικά και εσωτερικά τα τοιχώματά της. Ελάχιστα αγγεία με υπολείμματα υφάσματος έχουν σωθεί από την εποχή αυτή, όπως η πρωτογεωμετρική χάλκινη φιάλη από την Φοινικιά Ηρακλείου,⁷ που αποτελούσε πώμα ταφικού αμφορέα, καθώς και ο πρωτογεωμετρικός αμφορέας με τμήμα χιτώνα από το Λευκαντί⁸ της Εύβοιας. Μεταγενέστερα παραδείγματα πήλινων και μετάλλινων αγγείων των κλασικών χρόνων σώζουν ίχνη υφάσματος, το οποίο κάλυπτε οστά τοποθετημένα στο εσωτερικό τους, όπως ο πήλινος δίνος από το νεκροταφείο των Καλυβίων Θορικού⁹ του 5^{ου} αι. π.Χ., η χάλκινη υδρία του Ελληνικού και οι χάλκινοι λέβητες του Μαραθώνα, του Αμαρουσίου και της Ελευσίνας.¹⁰

Οι συστηματικότερες θαλάσσιες επικοινωνίες με την Ανατολή από τα τέλη του 10^{ου} αι. έως και τον 8^ο αι. π.Χ. για την αναζήτηση πρώτων υλών, κυρίως μετάλλων, όπως χαλκού και σιδήρου, οδήγησε στην ανάπτυξη των θαλάσσιων οδών που συνέδεαν τον Ελλαδικό χώρο μέσω των Κυκλάδων ή της Κρήτης και της Ρόδου με την Μ. Ασία και μέσω της Κύπρου με την Συρία. Παράλληλα, έμποροι από την Ανατολή, κυρίως Κύπριοι και Φοίνικες δραστηριοποιούνται στο Αιγαίο και την Μεσόγειο. Οι εμπορικές σχέσεις

³ Marketou 1998b, 60, σημ. 25.

⁴ Higgins 1965, 17-18, έγχρωμος πίνακας Α, πιν. 4F.

⁵ Αρ. Ευρ. 1527. Αδημοσίευτο εύρημα από τις ιταλικές ανασκαφές στην Ιαλυσό.

⁶ Matthäus 1985, 137, αρ. 379, πιν. 28 (Λάμπθος), 138-139 με συγγενή παράλληλα.

⁷ Σταμπολίδης – Καρέτσου 1998, 239, αρ. 288 (970-920 π.Χ.).

⁸ Popham, Touloupa, Sackett 1982, 169-174, πιν. XXV· Popham, Calligas, Sackett 1993, 19-20, πιν. 17.

⁹ Σπαντιδάκη 2004, 66-73, κυρίως 69-72· της ίδιας 2005, 74-80, κυρίως 76-79, εικ. 4, 7-10.

¹⁰ Παπαγγελή 2002, 329-331.

της Ρόδου με τα κέντρα της Ανατολής διαφαίνονται στη Ρόδο σε μία σειρά τεχνέργων όπως της κεραμικής,¹¹ αλλά και της μεταλλοτεχνίας από τον 9^ο έως και τον 7^ο αι. π.Χ.

Χαρακτηριστική παραγωγή των εργαστηρίων της Εγγύς Ανατολής, της Φοινίκης και της Κύπρου αποτελεί η ομάδα των μεσόμφαλων φιαλών, αγγεία πόσεως, αλλά και σκεύη για σπονδές. Δύο ακόσμητες αβαθείς φιάλες¹² προέρχονται από τον αποθέτη της Ιαλυσού, η μία με επιγραφή κοντά στο χείλος ΙΑΡΑ (εικ. 2), αποδοσμένη με την τεχνική της έκκρουσης, ενώ η δεύτερη φιάλη παρουσιάζει τον χαρακτηριστικό κυρτό ομφαλό με σωζόμενο ανάγλυφο δακτύλιο γύρω από αυτόν. Ο τύπος αυτός, παρόμοιος με φιάλη από τον αποθέτη της Λίνδου,¹³ παρουσιάζει στενές συγγένειες με τις επονομαζόμενες «φρυγικές» φιάλες του 8^{ου} και 7^{ου} αι. π.Χ. που έχουν βρεθεί κυρίως στην γεωγραφική λεκάνη της Μεσογείου, καθώς και με πάμπολλες φιάλες που βρέθηκαν σε μεγάλα Ιερά, όπως την Περαχώρα,¹⁴ αλλά την Κρήτη¹⁵ και την Κύπρο¹⁶ και αποδίδονται σε εργαστήριο μεταλλουργίας ανατολικής επίδρασης.

Από τα αργυρά αγγεία των πρώιμων ιστορικών χρόνων που εντάσσονται στην ίδια σφαίρα των ανατολικοελληνικών ή ανατολικής προέλευσης εργαστηρίων, μια αποσπασματικά σωζόμενη ομφαλωτή φιάλη (εικ. 3) προέρχεται από ταφικό σύνολο του ύστερου 7^{ου} και πρώιμου 6^{ου} αι. π.Χ. από την Κάμιρο.¹⁷ Έχει βάση επίπεδη με βαθιά ημισφαιρική κοίλανση και εσωτερικά ημισφαιρικό ομφαλό με αύλακα και ανάγλυφο δακτύλιο γύρω από αυτόν. Η αιγυπτιαζούσα διακόσμηση έχει αποδοθεί με την έκκρουστη τεχνική και συνίσταται από ακτινωτό διάκοσμο γύρω από τον ομφαλό, με λοβούς που απολήγουν σε επιμήκη λογχοειδή φύλλα με καμπύλες απολήξεις προς το κέντρο και εγχάρακτες οξυκόρυφες προς το χείλος. Η παρουσία των φιαλών αυτών ως αναθημάτων σε ιερά ή ως κτερισμάτων σε τάφους επιβεβαιώνεται από σχεδόν όμοια, χάλκινα αγγεία που έχουν βρεθεί σε ελλαδικά ιερά, όπως της Περαχώρας¹⁸ και της Ολυμπίας¹⁹ ή σε τάφους, όπως στην Κοζάνη²⁰ και στη Ρόδο.²¹ Με την ανάθεση φιαλών και τον σπονδικό χαρακτήρα της απλής ή μεσόμφαλης φιάλης, μας έρχεται στο νου η περιγραφή του Αθήναιου²² «δοκεῖ μοι φιαλώδες εἶναι τὸ δέπας, σπένδουσι γὰρ ἐν αὐτῷ».

Ένας παρόμοιος τεχντροπίας αργυρός ομφαλωτός σκύφος (εικ. 4) από την Ιαλυσό,²³ σήμερα χαμένος, με περίτεχνη διακόσμηση γλωσσωτών πετάλων αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα της μεταλλοτεχνίας της Ανατολής που επέδρασε καταλυτικά στην τέχνη της ασσυριακής υαλουργίας: οι δύο μοναδικοί έως σήμερα στην

¹¹ Σταμπολίδης 2003, 69-70.

¹² Αρ. Ευρ. 8601, 8602. Αδημοσίευτα.

¹³ Blinkenberg 1931, 223, πιν. 31.749.

¹⁴ Dunbabin 1940, 154-155, πιν. 55.4-7.

¹⁵ Σταμπολίδης 2003, 443, αρ. 760-762· Σταμπολίδης – Καρέτσου 1998, 240-241, αρ. 292-293 με βιβλιογραφία.

¹⁶ Chavane 1982, 37-38, αρ. 22-23, εικ. 32-44, με βιβλιογραφία· Matthäus 1985, 141, 144, αρ. 390, Ταφ. 28 (7^{ου}-6^{ου} αι. π.Χ.).

¹⁷ Σταμπολίδης – Καρέτσου 1998, 247, αρ. 305· Σταμπολίδης 2003, 443, αρ. 762 (Αρ. Ευρ. Μ 12066, Κάμιρος, Μακρύ Λαγγόνι, τάφος 3). Από τον ίδιο τάφο προέρχεται και μία δεύτερη αργυρή φιάλη, σήμερα χαμένη, βλ. Jacori 1931, 43, εικ. 13, 61.

¹⁸ Παρόμοια διακόσμηση σε χάλκινες φιάλες από την Περαχώρα, βλ. Dunbabin 1940, 154, πιν. 53.1-2, 3-4, 6.

¹⁹ Furtwängler 1980, 141, αρ. 880, πιν. LII· Lamb 1929, 67-68, εικ. 7β.

²⁰ Καλλιπολίτης, Feytmans 1948-1949, 85-111, κυρίως 92-95

²¹ Βλ. υποσημ. 13 και 23 στην παρούσα μελέτη.

²² Αθ. Δεμν., Π.783^α.

²³ Ιαλυσός, Κτήμα Τσαμπικού-Μαρκάκη (πρωτογενής καύση 485), βλ. Jacori 1929, 109-110, εικ.103.

έρευνα γυάλινοι σκύφοι του Γορδίου²⁴ του 8^{ου} αι. π.Χ. και ο ένας σκύφος της Artimino Comeana²⁵ στην Καμπανία της Ιταλίας του 7^{ου} αι. π.Χ., αποτελούν πρωτότυπα δημιουργήματα υαλοτεχνιτών που επηρεάστηκαν σαφώς από την ακμάζουσα μεταλλοτεχνία της Φρυγίας²⁶ και της Ασσυρίας.

Η Ρόδος, καθώς και πολλά από τα νησιά του ανατολικού Αιγαίου, λόγω της στρατηγικής γεωγραφικής τους θέσης, είχαν πολιτιστικές και εμπορικές επαφές και επιρροές κατά τον ύστερο 8^ο αι. π.Χ. με την νεοεμφανιζόμενη δύναμη του Ασσυριακού βασιλείου. Αποτέλεσμα των σχέσεων αυτών είναι και οι περίφημοι χάλκινοι λέβητες που διακοσμούνται ως επιθήματα στα χείλη και στις λαβές κυρίως με προτομές γρυπών²⁷ ή σειρήνων, όντων δαιμονικών με υπερφυσικές και αποτροπαϊκές δυνάμεις και με προέλευση από την ανατολική μυθολογία μαζί με τις σφίγγες και τις χίμαιρες.

Από τον αποθέτη της Καμίρου προέρχονται δύο χυτές προτομές γρυπών (**εικ. 5α, 5β**) του α' μισού του 7^{ου} αι. π.Χ.²⁸ Μορφολογικά έχουν λαιμό κοίλο εσωτερικά, σιγμοειδή, όρθια λογχοειδή ωτία που φύονται από δακτυλιόσχημο πλατύ έξαρμα στο πίσω μέρος της κεφαλής, ράμφος αρπακτικού πτηνού και μακριά μυτερή γλώσσα που εξέρχεται από το ανοικτό στόμα. Το περίγραμμα των αμυγδαλόσχημων οφθαλμών αποδίδεται εγχάρακτα, όπως και οι φολίδες που συνήθως καλύπτουν όλη την επιφάνεια της προτομής ή δημιουργούν σπειροειδείς ταινίες. Οι ίριδες των οφθαλμών ήταν ένθετες. Στο πρόσθιο μέρος της κορυφής της κεφαλής, επάνω από τους οφθαλμούς, φέρουν το λεγόμενο «ρόπαλο» με κυλινδρικό στέλεχος και αμφικωνική απόληξη. Κατά τον Gehrig²⁹ το στρογγυλεμένο «ρόπαλο» των γρυπών από την Κάμειρο τυπολογικά αποτελεί χαρακτηριστικό γνώρισμα του λεγόμενου εργαστηρίου «Rundkopf» που βρίσκεται υπό την επίδραση της Σάμου. Ο Gehrig θεωρεί ωστόσο ότι οι γρύπες από την Κάμειρο αποτελούν προϊόντα ενός «ροδιακού» εργαστηρίου με κύρια γνωρίσματά του τις μικρών διαστάσεων προτομές, την σχετικά μεγάλη κεφαλή και τον περίτεχνα διαμορφωμένο λαιμό με τις έντονα αποδοσμένες εγχάρακτες διακοσμητικές σπείρες στις στενές πλευρές. Η προσαρμογή των γρυπών γινόταν με την τεχνική της προσήλωσης της δισκοειδούς βάσης των προτομών στον ώμο του λέβητα.

Η εισαγωγή και η διασπορά των λεβήτων ήταν ταχεία σε Κύπρο και Αιγαίο, περιοχές στις οποίες αναπτύχθηκαν στη συνέχεια εργαστήρια, που ακολούθησαν την ανατολική εικονογραφία, διατήρησαν όμως την πρωτοτυπία τους με τις πιο περίτεχνες,

²⁴ Jones 2005, 104-108, εικ. 8-3, 8-4 (ύστερος 8^{ος}-7^{ος} αι. π.Χ.).

²⁵ Σταμπολίδης 2003, 495, αρ. 927 (μέσα 7^{ου} αι. π.Χ.).

²⁶ Για την πλούσια παραγωγή διακοσμημένων μετάλλινων ομφαλωτών φιαλών από την Ανατολία, βλ. Muscarella 1988, 177-192 με βιβλιογραφία και πρόσφατα, Sciacca 2005.

²⁷ Για την εικονογραφία των δαιμονικών όντων, βλ. Καράγιωργα 1970, 27, 58 (γρύπας), 67-69 (σειρήνα). Για την εικονογραφία του γρυπός και τα εργαστήρια κατασκευής του, βλ. Gehrig 2004, 152-179, Βλαχοπούλου-Οικονόμου 1994, 47-58, κυρίως 48-49, 51-52 με βιβλιογραφία, Heggmann 1979, 137-160 και για τις τεχνικές κατασκευής, βλ. Rolley 1983a, 22-27 (χύτευση), 27-30 (σφυρηλάτηση).

²⁸ Jacopi 1932, 330, 331, 343-344, αρ. IX.1 (Αρ. Ευρ. 14714), 2 (Αρ. Ευρ. 14715), εικ. 76, 77, Bernardini 2003, 101-105, αρ. 62, 63, πίν. XI, Bernardini 2001, 256-257, εικ. 2-3. Κατά τον Jantzen ανήκουν στην λεγόμενη «δεύτερη ομάδα των χυτών προτομών», οι οποίες χρονολογούνται στο α' μισό του 7^{ου} αι. π.Χ., βλ. Jantzen 1955, 17, 60-62, 343, αρ. 56, 57, εικ. 77. Μία τρίτη χυτή προτομή γρυπός που προέρχεται από την Κάμειρο και βρίσκεται σήμερα στο Βρετανικό Μουσείο, εντάσσεται στην λεγόμενη «πέμπτη ομάδα των χυτών προτομών», που κατά τον Jantzen χρονολογείται στο β' μισό του 7^{ου} αι. π.Χ., βλ. Jantzen 1955, 20, αρ. 88, πίν. 33.

²⁹ Gehrig 2004, 43, σημ. 171 (πρώτη ομάδα χυτών γρυπών), ενώ για το ροδιακό εργαστήριο, βλ. 103-104.

διακοσμητικές δημιουργίες τους.³⁰ Λέβητες διακοσμημένοι με γρύπες, σφυρήλατοι αρχικά και χυτοί στη συνέχεια, κατασκευάστηκαν σε εργαστήρια μεταλλοτεχνίας που βρίσκονταν κοντά σε μεγάλα ιερά, όπως στο Ηραίο της Σάμου,³¹ από το οποίο πιθανώς εισήχθησαν και οι λέβητες της Ρόδου, καθώς και στο ιερό της Ολυμπίας.³² Με την αναθηματική χρήση των λεβήτων, αλλά και με τη δραστηριότητα του σαμιακού εργαστηρίου μεταλλοτεχνίας συνδέεται και η περιπέτεια του σαμιώτη καπετάνιου Κωλαίου και των ναυτικών του που ύστερα από την επιτυχή έκβαση του ταξιδιού τους στην Ταρτησό, αφιέρωσαν στο Ηραίο της Σάμου έναν λέβητα, που σύμφωνα με την διήγηση του Ηροδότου³³ φαντάζει μοναδικός: «οἱ δὲ Σάμιοι τὴν δεκάτην τῶν ἐπικερδίων ἐξελόντες ἐξ τάλαντα ἐποίησαντο χαλκίον κρητῆρος Ἀργολικοῦ τρόπον· περίξ δὲ αὐτῶ γρυπῶν κεφαλαὶ πρόκροσσοί εἰσι· καὶ ἀνέθηκαν ἐς τὸ Ἡραϊον, ὑποστήσαντες αὐτῶ τρεῖς χαλκίους κολοσσοὺς ἑπταπήχειας, τοῖσι γούνασι ἐρηρισμένους».

Παρόμοιας χρήσης είναι και το θραύσμα από τη μοναδική προτομή της γυναικείας περωτῆς μορφής, πιθανώς σειρήνας (εικ. 6) που προέρχεται από τον ιερό αποθέτη της Καμίρου.³⁴ Το περὺγιο θα αποτελούσε τμήμα της μορφής που έφερε οπές για την προσάρτηση στο χείλος του λέβητα και δακτύλιο στο πίσω μέρος. Εγχάρακτες τεθλασμένες γραμμές στο στήθος δηλώνουν τα πιλώματα. Παρόμοια επιθήματα γυναικείων περωτών μορφών έχουν εντοπισθεί στα μεγάλα ιερά, όπως της Λίνδου,³⁵ των Δελφών³⁶ και της Ολυμπίας³⁷ κατά τον 8^ο και 7^ο αι. π.Χ.

Η ενδυνάμωση των σχέσεων της Ρόδου με τη Δύση, με την ίδρυση αποικιών στην Ιταλία, τις Βαλεαρίδες και την Ισπανία στα τέλη του 7^{ου} αι. π.Χ. οδήγησε στην εμπορική διακίνηση τόσο ροδιακών σκευών όσο και αγγείων ανατολικοελληνικών εργαστηρίων πιθανώς από ρόδιους εμπόρους. Την ίδια περίοδο παρατηρούνται εισαγωγές από τη Δύση, ανάμεσα στις οποίες συγκαταλέγεται η ομάδα των χάλκινων «ροδιακών» οινοχοών. Η ονομασία είναι συμβατική, αφού το σχήμα των χάλκινων οινοχοών απαντά και στις σύγχρονες πήλινες που η έρευνα παλαιότερα είχε αποδώσει σε ροδιακό εργαστήριο. Δύο χάλκινες οινοχές από τη Ρόδο, η μία από αυτές σήμερα ευρισκόμενη στο Μουσείο της Ρόδου (εικ. 7), εντάσσονται στον τύπο Α της ταξινόμησης του Shefton³⁸ κατά τον οποίο χρονολογούνται στον ύστερο 7^ο και 6^ο αι. π.Χ. Η οινοχόη της Ρόδου έχει βάση χαμηλή με σώμα ωσειδές, λαιμό κυλινδρικό με ανάγλυφο δακτύλιο στο μέσον του ύψους του, χείλος τρίλοβο και λαβή κάθετη ταινιωτή. Στην άνω πρόσφυση της λαβής αναπτύσσει πλευρικά δισκάρια με ένθετα ακόσμητα ελάσματα, ενώ άλλο ένα επίθετο φυλλόσχημο, ακόσμητο, έλασμα βρίσκεται στην κάτω πρόσφυση της λαβής. Αν και η οινοχόη του

³⁰ Για τις επιδράσεις των ελληνικών γρυπών από την Εγγύς Ανατολή, ενδεικτικά βλ. Mattusch 1988, 35-38 και κυρίως Rolley 1983b, 111-132.

³¹ Για παράλληλα από την Σάμο, βλ. Jantzen 1955, 17, 84, αρ. 54· Σταμπολίδης 2003, 425, αρ. 703 (7^{ος} αι. π.Χ., με λαιμό διακοσμημένο με εγχάρακτες έλικες, το εσωτερικό των οποίων διακοσμείται με ομάδα μικρών εγχάρακτων κεραίων), 425, αρ. 701 (7^{ος} αι. π.Χ., διακόσμηση της προτομής με πυκνές μνηοειδείς εγχάραξεις που αποδίδουν τις φολίδες) και βλ. πρόσφατα, Gehrig 2004, 43, αρ. 43-45, 55, πιν. 18, 23.

³² Herrmann 1979, 5, 38-39, 77, 88, 108-109, 111-112, 134, 148, 160, 164, σημ. 29, αρ. G 72-73, 75, πιν. 43-45 («μυσαία ομάδα»).

³³ Ηρ. Ιστ., IV.152 και για τα ερμηνευτικά σχόλια, βλ. Σταμπολίδης 2003, 213-214.

³⁴ Jacopi 1932, 335, 347, αρ. IX.19, εικ. 80.19 (Αρ. Ευρ. 14398)· Bernardini 2003, 105-106, πιν. XI.64.

³⁵ Blinkenberg 1931, 218, αρ. 705, 706, πιν. 29.705 (ύστερος 8^{ος}-7^{ος} αι. π.Χ.).

³⁶ Σταμπολίδης 2003, 424, αρ. 694-696 (ύστερος 8^{ος}-7^{ος} αι. π.Χ.)

³⁷ Herrmann 1966, 31, 44-45, αρ. A8, A9, πιν. 14-15· Σταμπολίδης 2003, 423, αρ. 693 (670 π.Χ.)

³⁸ Αρ. Ευρετηρίου Μ 1632, βλ. Shefton 1979, 8, 11-17 (τύπος Α) και βλ. παρόμοια οινοχόη από την Κάμειρο που βρίσκεται στο Βρετανικό Μουσείο, ό.π., 67-68, αρ. Α 22, πιν. 3.1-3 (ύστερος 7^{ος}- πρώτος 6^{ος} αι. π.Χ.), Grassi 2000, 61-62, αρ. 1-2, πιν. XXI.1-4.

τύπου αυτού θεωρήθηκε ότι κατασκευάστηκε από Ρόδιους τεχνίτες που κατόρθωσαν να δημιουργήσουν ένα στέρεο, αλλά και ελαφρύ αγγείο υγρών, δουλεύοντας το σε ένα μόνο φύλλο χαλκού, φαίνεται ότι τα σκεύη αυτά διαδόθηκαν κατ' αποκλειστικότητα στη Δύση, κυρίως στη νότια Ιταλία,³⁹ την Ετρουρία, τη Σικελία και σπανιότατα στον ελλαδικό χώρο, όπως στην Κόρινθο, στην Αργολίδα, στην Ολυμπία⁴⁰ και στο Γαλαξειδί.⁴¹

Από τα μετάλλινα αγγεία του ύστερου 6^{ου} και του 5^{ου} αι. π.Χ. ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει μια χάλκινη αβαθής φιάλη (εικ. 8) με μία κρικοειδή λαβή που φέρει ως επίθημα χυτή λεοντοκεφαλή και προέρχεται από τάφο στην θέση Μάρμαρο της Ιαλυσού⁴² του 5^{ου} αι. π.Χ. Η χάλκινη φιάλη από τη Ρόδο, αν και παρουσιάζει αρκετές ομοιότητες με την ομάδα των χάλκινων φιαλών ετρουσκικής προέλευσης του 5^{ου} ή και του 4^{ου} αι. π.Χ. όπως από τους Επιζεφύριους Λοκρούς⁴³ και την Απουλία,⁴⁴ φαίνεται να κατασκευάστηκε στο κορινθιακό ή αττικό εργαστήριο μεταλλοτεχνίας, τα οποία κατά την κλασική εποχή ακμάζουν στον ελλαδικό χώρο. Το διακοσμημένο επίθημα της λαβής με την λεοντοκεφαλή που έχει φουντωτή χαιτή, την πλαστικά διαμορφωμένη και φροντισμένη κεφαλή, καθώς και την λεπτομερή απόδοση των οπλών που θα προσηλώνονταν στο τοίχωμα του αγγείου, θυμίζει αντίστοιχα εικονογραφικά θέματα λεοντοκεφαλών, που απαντούν ως επίθημα σε κινητές λαβές χάλκινων κάδων από την Απουλία,⁴⁵ αλλά και σε λαβές χάλκινων κορινθιακών πρόχων από το ιερό της Δωδώνης,⁴⁶ το Πρυτανείο της Ολυμπίας,⁴⁷ καθώς και της χάλκινης οινόχους της συλλογής Α. Ιόλα⁴⁸ με παρόμοιο διακοσμητικό επίθημα στη βάση της λαβής, όλα χρονολογούμενα στον ύστερο 6^ο και 5^ο αι. π.Χ.

Μια ασυνήθιστη ομάδα αγγείων πόσεως που απαντούν στη Ρόδο είναι τρεις χάλκινες σφυρήλατες οινόχους (εικ. 9) με χυτές λαβές που βρέθηκαν σε ταφικά σύνολα του 5^{ου} αι. π.Χ. από την Ιαλυσό. Οι οινόχους της Ρόδου ανήκουν στον τύπο 3 κατά τον Kanowski,⁴⁹ που ονομάζεται χους. Είναι αγγεία που προσφέρονταν συνήθως ως ταφικά κτερίσματα σε παιδικούς τάφους, αφού συνδέθηκαν με την αττική διονυσιακή γιορτή των Ανθεστηρίων (Χόες)⁵⁰ κατά την οποία δίνονταν γεμάτοι κρασί ως έπαθλο στα παιδιά που περνούσαν στην εφηβεία. Οι χόες από την Ρόδο έχουν στρογγυλό στόμιο και ρέον περιγράμμα, κοντό λαιμό, κοιλιά σφαιρική με έντονη καμπύλη και πεπλατυσμένη βάση. Η υπερυψωμένη ταινιωτή λαβή με ελαφρώς κοίλη ράχη στερεώνεται κάτω από το χείλος με δύο ή τρεις ηλίσκους, ενώ η κάτω απόληξη της διαμορφώνεται σε αιχμηρό φυλλόσχημο σφυρήλατο έλασμα. Από τις χόες της Ρόδου οι δύο είναι θραυσμένες στην αρχαιότητα και επανακατασκευασμένες στο κατώτερο τμήμα του σώματος με τη

³⁹ Shefton 1979, 22-23· Σταμπολίδης 2003, 449.

⁴⁰ Morel 1999, 16-21 (Αργος, Κόρινθος)· Shefton 1979, 88 (Ολυμπία).

⁴¹ Ζυμή, Σιδέρης 2003, 46, σημ. 74 (β' μισό 7^{ου} αι. π.Χ.).

⁴² Laurenzi 1936, 106-107 (Τάφος αρ. 6), αρ. 1, εικ. 94-95 (Αρ. Ευρ. 15400).

⁴³ Rolley 1983a, 168, εικ. 155 (470-460 π.Χ.).

⁴⁴ Tarditi 1996, 22, αρ. 23 (5^{ος} αι. π.Χ.).

⁴⁵ Βλ. Tarditi 1996, 40-41, αρ. 57.

⁴⁶ Κουλειμάνη-Βοκοιπούλου 1975, 48-49, αρ. 46, 159 (Δωδώνη, β' τέταρτο 5^{ου} αι. π.Χ.).

⁴⁷ Gauer 1991, 203, αρ. LE 215, 218, πιν. 32-33 (ύστερος 6^{ος}-πρώτος 5^{ος} αι. π.Χ.).

⁴⁸ Andreiomenou 1975, 555-559, αρ. 5, εικ. 23-26 (β' τέταρτο 5^{ου} αι. π.Χ.). Όμοιου τύπου λεοντοκεφαλές διακοσμούν ως επίθημα τη βάση λαβών κάδων και λεκανών από την Απουλία, βλ. Tarditi 1996, 22-23, αρ. 23024 (5^{ος} αι. π.Χ.), 41, αρ. 58 (ύστερος 6^{ος}-πρώτος 5^{ος} αι. π.Χ.), 125, εικ. 4.

⁴⁹ Αρ. Ευρ. Μ 1631, Μ 1633, 12018, βλ. Jacori 1929, 256, εικ. 250 (Τάφος 474, Τσαμπίκου). Για το σχήμα, βλ. Kanowski 1984, 109.

⁵⁰ Βαλαβάνης, Κουρκουμέλης 1996, 24-25, υποσημ. 44.

σφυρήλατη τεχνική. Το σχήμα τους θυμίζει τις χάλκινες πρόχους με το τετραγωνικό σχήματος σώμα του β' τέταρτου του 5^{ου} αι. π.Χ. ετρουσκικής προέλευσης⁵¹ και εντάσσεται τυπολογικά στην λεγόμενη κατά τον Weber⁵² ομάδα ετρουσκικού-ιωνικού τύπου με το χαρακτηριστικό αιχμηρό, διακοσμητικό επίθετο φύλλο στην βάση της λαβής. Οι ετρουσκικές-ιωνικές χόες κατασκευάζονται κυρίως από το β' μισό του 5^{ου} αι. έως και τις αρχές του 4^{ου} αι. π.Χ., σύμφωνα με κλειστά χρονολογημένα σύνολα κυρίως από την Κύπρο,⁵³ την Συρία⁵⁴ και την Ετρουρία.⁵⁵

Από το Ιερό του Ερεθιμίου Απόλλωνος στο Θεολόγο⁵⁶ Ρόδου προέρχεται και η μοναδική ως προς το σχήμα χάλκινη τεφροδόχος κάλπη (**εικ. 10**) που βρέθηκε κατά τη διάρκεια των ιταλικών ανασκαφών σε τάφο στην περιφέρεια του ομώνυμου Ιερού. Το αγγείο είναι κατασκευασμένο από σφυρήλατο φύλλο χαλκού και θυμίζει το σχήμα του αμφορέα ή της υδρίας χωρίς λαβές. Τυπολογικά ομοιάζει με τους χρονολογικά υστερότερους χάλκινους αμφορείς του Δερβενιού⁵⁷ και του Αρχοντικού Πέλλας⁵⁸ και τους πρωϊμότερους αμφορείς του Μητροπολιτικού Μουσείου,⁵⁹ της Γέλας⁶⁰ και της Θράκης.⁶¹ Το σχήμα της κάλπης από τον Θεολόγο χαρακτηρίζεται από συντηρητισμό εμφανή κυρίως στην σαφή άρθρωση των επιμέρους μελών του σκεύους, στο ενιαίο περίγραμμα του σχήματος και στον στενό λαιμό, χαρακτηριστικά που θυμίζουν χάλκινα τέχνηρα από την Δύση, κυρίως την Απουλία.⁶² Ο τύπος των σφυρήλατων προσηλωμάτων με τις κρικοειδείς λαβές καθώς και η πρόσθετη λαβή ανάρτησης με τις βεμβικοειδείς απολήξεις της κάλπης από τη Ρόδο έχει στενές ομοιότητες με ανάλογα μεγάλα χάλκινα αγγεία του ύστερου 6^{ου} και 5^{ου} αι. π.Χ. από την Ολυμπία,⁶³ που θεωρούνται προϊόντα κορινθιακού εργαστηρίου.

Με την εμφάνιση του βασιλείου των Αχαιμενιδών στην Ανατολή, η μεταλλοτεχνία των αρχαϊκών και κλασικών χρόνων στον ελλαδικό χώρο επηρεάστηκε αναμφίβολα από τα τορευτικά πρότυπα της περσικής αυλής, αλλά και από την τρυφή και την πολυτέλεια της Ανατολής, στοιχεία που επέδρασαν καταλυτικά στην αττική κεραμική, αλλά και στην ακμάζουσα μακεδονική μεταλλοτεχνία της εποχής αυτής. Από τα ωραιότερα παραδείγματα αργυρών σκευών αχαιμενιδικού τύπου στον ελλαδικό χώρο αποτελεί η αργυρή μεσόμφαλη φιάλη (**εικ. 11**) του ύστερου 6^{ου} και πρώιμου 5^{ου} αι. π.Χ. που βρέθηκε

⁵¹ Grassi 2000, 63-65, αρ. 1, πιν. XXII-XXIII (5^{ος} αι. π.Χ.) με βιβλιογραφία: Jurgeit 1999, 393-399, αρ. 646-649 (β' και γ' τέταρτο 5^{ου} αι. π. Χ.)· Richter 1915, 192, αρ. 505.

⁵² Weber 1983, 175-206, κυρίως 199, 419-420, πιν. XVIII (ομάδα IV Etr.e.6) με βιβλιογραφία.

⁵³ Chavane 1982, 9, 23-25, αρ. 7-10, εικ. 16-21 (5^{ος} αι. π.Χ.).

⁵⁴ Βλ. σημ. 52, Weber 1983, 419-420, ομάδα IV.Etr.e.1 (Al Mina, μέσα 5^{ου}-πρώιμος 4^{ος} αι. π.Χ.).

⁵⁵ Βλ. σημ. 51, Jurgeit 1999, 394-395, αρ. 646-649 (πριν και έως τα μέσα του 5^{ου} αι. π.Χ.).

⁵⁶ Για το Ιερό, βλ. Παπαχριστοδούλου 1989, 107-116. Η χάλκινη τεφροδόχος κάλπη από τον Θεολόγο Ρόδου, βρέθηκε στον τάφο αρ. 2 κατά τη διάρκεια των ιταλικών ανασκαφών στην ευρύτερη περιοχή. Το εύρημα έως σήμερα ήταν άγνωστο στους ερευνητές.

⁵⁷ Rolley 1983a, 192, εικ. 166, αρ. 267· Ανδρόνικος 1984, 146, εικ. 117-120· Θέμελης, Τουράτσογλου 1997, 74-75, πιν. 82· Βοκοτοπούλου 1997, 147, 258-259, αρ. 148 (ύστερος 5^{ος} αι. π.Χ.)· Sideris 2000, 8, όπου και τον αποδίδει σε προϊόν εργαστηρίου της βορείου Ελλάδος.

⁵⁸ Χρυσοστόμου, Χρυσοστόμου 2004, 568, σημ. 25, εικ. 15 (ύστερος 4^{ος} αι. π.Χ.).

⁵⁹ Rolley 1983a, 243, αρ. 267· Βοκοτοπούλου 1997, 124-125, 248, αρ. 114-115 (525-500 π.Χ.).

⁶⁰ Rolley 1983a, 237, αρ. 267 (ύστερος 6^{ος} αι. π.Χ.).

⁶¹ Venedikov, Gerasimov 1975, 356, αρ. 102, 104.

⁶² Rolley 1983a, 192.

⁶³ Gauer 1991, 273, αρ. E 54, πιν. 99.2 (5^{ος} αι. π.Χ., επίθετο χυτό έλασμα στη βάση της λαβής), 275, αρ. E 76, πιν. 103.1^α (ύστερος 6^{ος} αι. π.Χ., λαβή με τις βεμβικοειδείς απολήξεις).

σε ταφικό σύνολο στην Ιαλυσό⁶⁴ Ρόδου. Έξι μεγάλοι αμυγδαλόσχημοι λωβοί κοσμούν το εξωτερικό της φιάλης, τα διάχωρα των οποίων πληρούν ανάγλυφα και ανάστροφα ζεύγη εραλδικά και αντωπά ιστάμενων ερωδιών που συνδέονται μεταξύ τους με περίτεχνα τριφυλλόσχημα ανθέμια. Το μοναδικό όμοιο παράδειγμα φιάλης, κατασκευασμένο από την ίδια μήτρα, προέρχεται από την περιοχή Kazbek⁶⁵ της Μαύρης Θάλασσας και υποδηλώνει τη διακίνηση των πολυτίμων αυτών σκευών, τα οποία αποτέλεσαν δείγμα πλούτου και υψηλής αισθητικής των κατοχών τους. Στην αχαιμενιδίζουσα μεταλλοτεχνία των υστεροκλασικών χρόνων ανήκει και ο μεσόμφαλος χάλκινος κάλυκας (εικ. 12) του β' μισού του 4^{ου} αι. π.Χ. από την Κάμυρο.⁶⁶ Φέρει ελαφρά κυρτό σώμα και υψηλό λαιμό με εγγάρακτη διακόσμηση ωών εξωτερικά στη βάση του ώμου. Το σχήμα του αγγείου, αν και παραπέμπει στους μακεδονικούς κάλυκες του 4^{ου} αι. π.Χ., έχει στενές ομοιότητες με τους ανατολίζοντες ή ασιατικούς χάλκινους κάλυκες⁶⁷ που εικονογραφούνται στα ανάγλυφα του περσικού ανακτόρου στα Απάδανα,⁶⁸ αλλά και με σύγχρονα πήλινα παράλληλα.⁶⁹

Τα μετάλλινα τέχνηρα από χαλκό και άργυρο που βρέθηκαν στη Ρόδο αποτελούν δείγματα των καλλιτεχνικών τάσεων που κυριάρχησαν στις αγορές της Μεσογείου κατά τους πρώιμους ιστορικούς και κλασικούς χρόνους. Η σημαντική γεωγραφική θέση της Ρόδου ως προπύλου στους θαλάσσιους δρόμους επικοινωνίας μεταξύ Ανατολής και Δύσης την έφερε από νωρίς σε επαφή με τα καλλιτεχνικά επιτεύγματα της θαυμαστής Ανατολής, αλλά και με τα έργα τέχνης των πολιτισμών της Δύσης.

Κατά τους πρώιμους ιστορικούς χρόνους, κυρίως τον 8^ο και 7^ο αι. π.Χ, η Ρόδος έχει στενές εμπορικές σχέσεις με την Κύπρο και την Συροπαλαιστινιακή ακτή, σχέσεις που διαφαίνονται στη μεταλλοτεχνία, αλλά έχουν επισημανθεί και σε άλλες μορφές της τέχνης, όπως την κεραμική, την ειδωλοπλαστική και την υαλουργία.⁷⁰ Με την ίδρυση των αποικιών που επιχειρεί η Ρόδος στη Δύση και την έναρξη του αρχαϊκού ελληνισμού, η ροδιακή μητρόπολη κρατά στενές πολιτικές⁷¹ και εμπορικές επαφές με τη Δύση, κυρίως την Ιταλική χερσόνησο και τη Σικελία, επαφές που διαφαίνονται σε εισηγμένα τέχνηρα της ετρουσκικής μεταλλοτεχνίας στη Ρόδο.

Η έρευνα των ροδιακών εργαστηρίων τορευτικής, ο προσδιορισμός της γεωγραφικής τους θέσης, η αναγνώριση των καλλιτεχνικών τάσεων, καθώς επίσης και η ανίχνευση των καταβολών και των επιρροών που δέχθηκαν, θα καταστεί δυνατό να ολοκληρωθεί μετά τη συνολική διαχρονική εξέταση των μεταλλικών σκευών από τη Ρόδο σε συνδυασμό με τα διαθέσιμα ανασκαφικά δεδομένα.

⁶⁴ Laurenzi 1936, 168-169, εικ. 163-164 (Αρ. Ευρ. 15607) · Κωνσταντινόπουλος 1990, 89· Φιλήμονος-Τσοποπού *et alii* 2006, 38.

⁶⁵ Abka'i-Khavari 1988, 106, 117-118, αρ. F1c16, σημ. 78.

⁶⁶ Αρ. Ευρ. Μ 1630. Αδημοσίευτο εύρημα από τις ιταλικές ανασκαφές.

⁶⁷ Abka'i-Khavari 1988, 97, 128, αρ. T1c7, εικ. 8 (Μεσοποταμία)· Pfrommer 1987, 222, αρ. KaB A 82, πιν. 62.A 82· Abka'i-Khavari 1988, 97, 128, αρ. T1c7, εικ. 8 (Μεσοποταμία).

⁶⁸ Koch 2001, 35-36, εικ. 50, 53^a.

⁶⁹ Βλ. τον πήλινο μελαμβραφή σκύφο από την Ιαλυσό Ρόδου, του β' μισού του 4^{ου} αι. π.Χ., Pfrommer 1987, 220, αρ. KaB A 65 (Ιαλυσός, Μάρμαρο).

⁷⁰ Σταμπολίδης 2003, 64-67· Σταμπολίδης – Καρέτσου 1998, 122-130.

⁷¹ Σταμπολίδης 2003, 64, 190.

ΓΕΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ-ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

- Abka'i-Khavari, M. 1988, «Die Achämenidischen Metallschalen», *Archaeologische Mitteilungen aus Iran*, 21, 91-137.
- Andreiomenou, A. 1975. «Vases et Lampes de Bronze dans des Collections Privées d' Athènes», *BCH* 99, 555-559.
- Ανδρόνικος, Μ. 1984. *Βεργίνα. Οι Βασιλικοί Τάφοι*, Αθήνα.
- Βαλαβάνης, Π., Κουρκουμέλης, Δ. 1996. *Χαίρε και Πιέ. Αγγεία του Πότου*, Αθήνα.
- Bernardini, Ch. 2001. «La Stipe Votiva di Kamiros alla Luce dei Taccuini di Scavo», *ASAtene* LXXIX, Serie III, 1, 256-257.
- Bernardini, Ch. 2003. *I Bronzi delle Stipe di Kamiros*, Scuola Archeologica Italiana di Atene, Atene.
- Βλαχοπούλου-Οικονόμου, Α. 1994. «Χάλκινη Προτομή Γρύπα από το Ιερό της Δωδώνης», *Φηγός. Τιμητικός Τόμος για τον Καθηγητή Σωτήρη Δάκαρη*, Ιωάννινα.
- Blinkenberg, C. 1931. *Lindos. Fouilles et Recherches 1902-1914, vol. I. Les Petits Objets*, Berlin.
- Βοκοτοπούλου, Ι. 1997. *Αργυρά και Χάλκινα Έργα Τέχνης, Ελληνική Τέχνη*, Αθήνα.
- Chavane, M.-J. 1982. *Vases de Bronze du Musée de Chypre (IXe-Ive s. av. J.-C.), Collection de la Maison de l'Orient Méditerranéen, No 11, Série Archéologique*, 8, Lyon.
- Dunbabin, T.J. 1940, «Bronzes from the Temenos of Hera Limenia», στο H. Payne et al. *Perachora I, The Sanctuaries of Hera Akraia and Limenia: Excavations of the British School of Archaeology at Athens, 1930-1933*, Oxford, 123-190.
- Φιλήμονος-Τσοποτού, Μ., Μαρκέτου, Στ., Πατσιαδά, Β., Δρελιώση-Ηρακλείδου, Α., Κανινία, Ε., Κάσδαγλη, Α.-Μ., Τριανταφυλλίδης, Π. 2006. *Το Αρχαιολογικό Μουσείο Ρόδου*, Αθήνα.
- Furtwängler, A. 1980. «Die Bronzen und die übrigen kleineren Funde von Olympia», *Olympia IV*, Berlin.
- Gauer, W. 1991, «Die Bronzegefäße von Olympia», *Olympische Forschungen XX*, Berlin – New York.
- Gehrig, U. 2004, «Die Greifenprotomen aus dem Heraion von Samos», *Samos IX*, Bonn.
- Grassi, B. 2000, *Vasellame e Oggetti in Bronzo. Artigiani e Committenza. Catalogo del Museo Provinciale Campano, Capua Preromana*, vol. VIII, Pisa – Roma.
- Herrmann, H.-V. 1966. «Die Kessel der Orientalisierenden Zeit», *Olympische Forschungen VI*, Berlin.
- Herrmann, H.-V. 1979. «Die Kessel der Orientalisierenden Zeit», *Olympische Forschungen XI*, Berlin.
- Higgins, R.A. 1965. *Jewellery from Classical Lands*, London.
- Θέμελης, Π., Τουράτσογλου, Ι. 1997. *Οι Τάφοι του Δερβενίου*, Αθήνα.
- Jacopi, G. 1929. «Scavi nella Necropoli di Ialisso 1924-1928», *Clara Rhodos III*, Rodi.
- Jacopi, G. 1931. «Esplorazione archeologica di Camiro I. Scavi nelle Necropoli Camiresi 1929-1930», *Clara Rhodos IV*, Rodi.
- Jacopi, G. 1932. «Esplorazione Archeologica di Camiro, II», *Clara Rhodos VI-VII*, Rodi.
- Jantzen, U. 1955. *Griechische Greifenkessel*, Berlin.
- Jones, J. 2005. «Glass Vessels from Gordion: Trade and Influence Along the Royal Road», στο L. Kealofar (ed.), *The Archaeology of Midas and the Phrygians. Recent Work at Gordion*, Philadelphia, 104-108.
- Jurget, F. 1999, *Die Etruskischen und Italischen Bronzen sowie Gegenstände aus Eisen, Blei und Leder im Badischen Landesmuseum Karlsruhe*, vol. I, Pisa – Roma .

- Καλλιπολίτης, Β., Feytmans, D. 1948-49. «Νεκρόπολις Κλασσικῶν Χρόνων ἐν Κοζάνη», *Αρχαιολογική Εφημερίς*, 85-111.
- Kanowski, M.G. 1984. *Containers of Classical Greece. A Handbook of Shapes*, University of Queensland Press.
- Καράγιωργα, Θ. 1970. 'Γοργεῖη Κεφαλή'. *Καταγωγή και Νόημα της Γοργονικής Μορφῆς ἐν τῇ Λαϊρεία και τῇ Τέχνῃ τῶν Αρχαϊκῶν Χρόνων*, Αθήνα.
- Koch, H. 2001. *Persepolis. Glänzende Hauptstadt des Perserreichs*, Mainz am Rhein.
- Κουλεῖμάνη-Βοκοτοπούλου, Ι. 1975. *Χαλκαὶ Κορινθιουργεῖς Πρόχοι. Συμβολὴ εἰς τὴν Μελέτην τῆς Αρχαίας Ἑλληνικῆς Χαλκουργίας*, Αθήνα.
- Κωνσταντινόπουλος, Γρ. 1990. *Το Αρχαιολογικὸ Μουσεῖο τῆς Ρόδου*, Αθήνα.
- Lamb, W. 1929. *Greek and Roman Bronzes*, London.
- Laurenzi, L. 1936. «Necropoli Ialiese (Scavi dell'Anno 1934)», *Clara Rhodos VIII*, Rodi.
- Marketou, T. 1998a. «Bronze LB I Statuettes from Rhodes», στο V. Karageorghis, N. Stampolidis (eds.), *Proceedings of the International Symposium Eastern Mediterranean: Cyprus-Dodecanese-Crete. 16th-6th c. B.C., Rethymnon, 13-16 May 1997*, Athens, 55-72.
- Marketou, T. 1998b. «Excavations at Trianda (Ialysos) on Rhodes. New Evidence for the Late Bronze Age I Period», *Rend. Mor. Acc. Lincei*, s. 9, v. 9, 39-82.
- Matthäus, H. 1985. *Metallgefäße und Gefäßuntersätze der Bronzezeit, der geometrischen und archaischen Periode auf Cypern mit einem Anhang der bronzezeitlichen Schwertfund auf Cypern*, Prähistorische Bronzefunde II.8, München.
- Mattusch, C.C. 1988. *Greek Bronze Statuary from the Beginnings through the Fifth Century B.C.*, Ithaca – London.
- Morel, P. 1999. *Une Oenochoé en bronze de Carthage portant une inscription grecque*, *Centre d'Etudes et de Documentation Archeologique de la Conservation de Carthage* 19, 16-21.
- Muscarella, O.W. 1988. «The Background to the Phrygian Bronze Industry», στο J. Curtis, *Bronzeworking Centres of Western Asia, c. 1000-539 B.C.*, London – New York, 177-192.
- Ντούμας, Χρ. 1997. «Τελχίνες», *Πρακτικά του Διεθνούς Αρχαιολογικού Συνεδρίου Η Κύπρος και το Αιγαίο στην Αρχαιότητα. Από την Προϊστορική Περίοδο ως τον 7^ο αι. μ. Χ.*, Λευκωσία, 8-10 Δεκεμβρίου 1995, Λευκωσία.
- Παπαγγελή, Κ. 2002. *Ελευσίνα. Ο Αρχαιολογικός Χώρος και το Μουσείο*, Αθήνα.
- Παπασυριδη-Καρούζου, Σ. 1952. «Αρχαϊκά Μνημεία του Εθνικού Μουσείου», *Αρχαιολογική Εφημερίς*, 144-147.
- Παπαχριστοδούλου, Ι.Χ. 1989. *Οι Αρχαίοι Ροδιακοί Δήμοι, Ιστορική Επισκόπηση-Η Ιαλυσία*, Αθήνα.
- Popham, M., Calligas, P., Sackett, L. 1993. *Lefkandi II. The Protogeometric Building at Toumba. Part 2. The Excavation, Architecture and Finds*, Oxford.
- Popham, M., Touloupa, E., Sackett, L.H. 1982. «The Hero of Lefkandi», *Antiquity* LVI, 169-174.
- Payne, H.G. 1940. *Perachora I. The Sanctuaries of Hera Akraia and Limenia. Architecture, Bronzes, Teracottas*, Oxford.
- Pfrommer, M. 1987. «Studien zu Alexandrinischer und Grossgriechischer Toreutik Frühellenistischer Zeit», *Archäologische Forschungen* 16, Berlin.
- Richter, G. 1915. *Greek, Etruscan and Roman Bronzes. The Metropolitan Museum of Art*, New York.
- Rolley, Cl. 1983a, *Les Bronzes Grecs*, Fribourg.

- Rolley, Cl. 1983b. «Bronzes Grecs et Orientaux: Influences et Apprentissages», *BCH* 107, 111-132.
- Sciacca, F. 2005. *Patere Baccellate in Bronzo. Oriente, Grecia, Italia in Età Orientalizzante*, Roma.
- Shefton, B.B. 1979. Die «Rhodischen» Bronzekannen, *Marburger Studien zur Vor-und Frühgeschichte*, Bd. 2, Mainz am Rhein.
- Sideris, A. 2000. «Les Tombes de Derveni: Quelques Remarques sur la Toreutique», *RevArch*, 3-36.
- Σπαντιδάκη, Γ. 2004. «Αρχαία Υφάσματα. Πρόσφατες Ανακαλύψεις Υφασμάτων του 5^{ου} αιώνα στην Αττική», *Corpus*, τεύχος 66, 66-73.
- Σπαντιδάκη, Γ. 2005. «Είναι η Κατασκευή των Υφασμάτων Απλή Υπόθεση;», *Αρχαιολογία και Τέχνες*, τεύχος 95, 74-80.
- Σταμπολίδης, Ν. Καρέτσου Α. (επιμ.) 1998, *Ανατολική Μεσόγειος. Κύπρος-Δωδεκάνησα-Κρήτη. 16^{ος}-6^{ος} αι. π.Χ.*, Ηράκλειο.
- Σταμπολίδης, Ν. (επιμ.) 2003, *Πλόες Από τη Σιδώνα στη Χονέλβα. Σχέσεις Λαών της Μεσογείου. 16^{ος}-6^{ος} αι. π.Χ.*, Αθήνα.
- Tarditi, Ch. 1996, *Vasi di Bronzo in Area Apula. Produzioni Greche ed Italiche di Età Arcaica e Classica*, Lecce.
- Venedikov, I., Gerasimov, T. 1975. *Thracian Art Treasures*, Sofia.
- Weber, Th. 1983, *Bronzekannen, Archäologische Studien*, Bd. 5, Frankfurt am Main.
- Χρυσσοτόμου Α., Χρυσσοτόμου, Π. 2004. «Ανασκαφή στη δυτική νεκρόπολη του Αρχοντικού κατά το 2004», *Το Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και Θράκη* 18, 561-571.
- Ζυμή, Ε., Σιδέρης, Α. 2003. «Χάλκινα Σκεύη από το Γαλαξείδι: Πρώτη Προσέγγιση», *Πρακτικά Επιστημονικού Συνεδρίου «Το Γαλαξείδι από την Αρχαιότητα έως Σήμερα»*, *Γαλαξείδι*, 29-30 Σεπτεμβρίου 2000, Αθήνα, 35-60.

Πάυλος Τριανταφυλλίδης
ΚΒ΄ ΕΠΚΑ
Οδός Ιπποτών
85100 Ρόδος

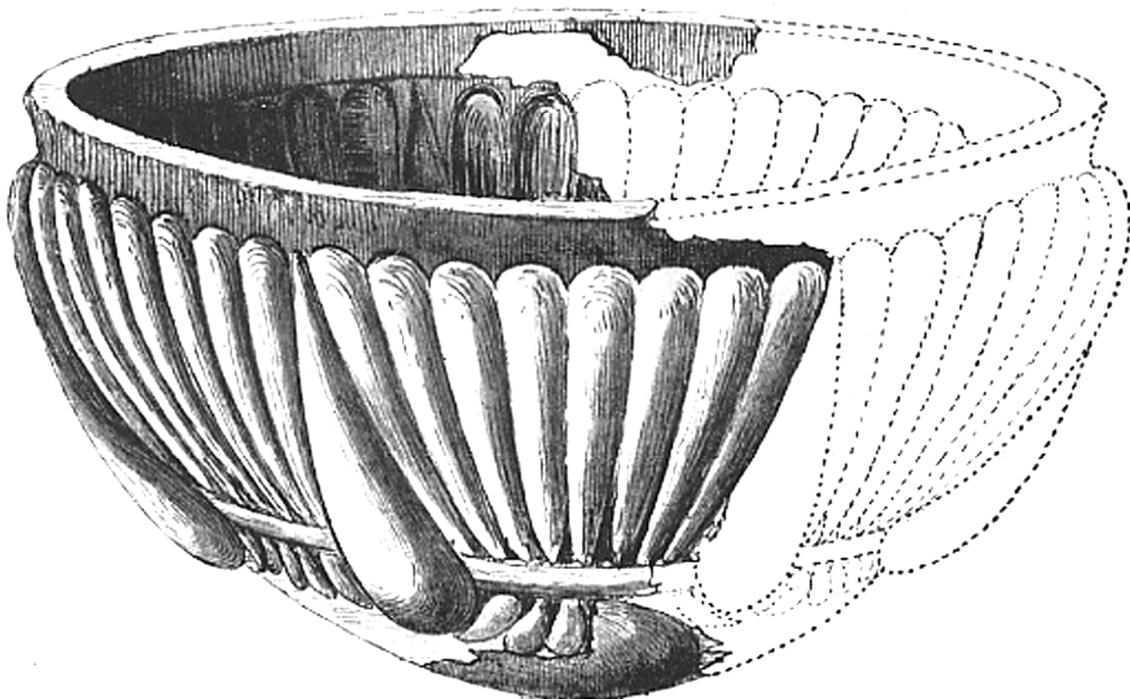
Εικ. 1. Ιαλυσός. Χάλκινη ομφαλωτή φιάλη με ίχνη υφάσματος (9ος-8ος αι. π.Χ.)

Εικ. 2. Ιαλυσός. Αποθέτης. Χάλκινη ομφαλωτή φιάλη με επιγραφή (8ος-7ος αι. π.Χ.)

Εικ. 3. Κάμιρος. Αργυρή ομφαλωτή φιάλη (7ος αι. π.Χ.)

Εικ. 4. Ιαλυσός. Αργυρός σκύφος (7ος αι. π.Χ.)

Εικ. 5α Κάμρος. Αποθήτης. Χάλκινες προτομές γρυπών (α' μισό 7ου αι. π.Χ.)

Εικ. 5β. Κάμιρος. Αποθέτης. Χάλκινες προτομές γρυπών (α' μισό 7ου αι. π.Χ.)

Εικ. 6. Κάμιρος. Αποθήτης. Χάλκινη προτομή Σειρήνας (ύστερος 8ος-7ος αι. π.Χ.)

Εικ. 7. Ιαλυσός. Χάλκινη «ροδιακή» οινόχνη (ύστερος 7ος-πρώιμος 6ος αι. π.Χ.)

Εικ. 8. Ιαλυσός. Χάλκινη φιάλη με κρικοειδή λαβή (5ος αι. π.Χ.)

Εικ. 9. Ιαλυσός. Χάλκινη χους Ετρουσκικού-Ιωνικού τύπου (ύστερος 5ος αι. π.Χ.)

Εικ. 10. Θεολόγος Ρόδου. Χάλκινη τεφροδόχος κάλλιη (5ος αι. π.Χ.)

Εικ. 11. Ιαλυσός. Αργυρή φιάλη αχαιμενιδικού τύπου (ύστερος 6ος-5ος αι. π.Χ.)

Εικ. 12. Κάμιρος. Χάλκινος ομφαλωτός κάλυκας (4ος αι. π.Χ.)